

AUDIT 2026, 1 (51), səh. 27-41.
AUDIT 2026, 1 (51), pp. 27-41.
АУДИТ 2026, 1 (51), стр. 27-41.

DOI: 10.59610/bbu1.2026.1.3.

*Sadiqov Yunus Musa oğlu,
iqtisad elmləri doktoru, aparıcı elmi işçi,
Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi
İqtisadiyyat İnstitutu,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7306-6495>
E-mail: y.sadikhov@mail.ru
© Sadiqov Y.M., 2026*

JEL: D31, J31, P23, H11, O17
UOT: 330.101.541, 316.344.42

AZƏRBAYCANDA ORTA TƏBƏQƏNİN MALİYYƏ MƏNBƏLƏRİNİN STRUKTURU: DÖVLƏT VƏ ÖZƏL SEKTORUN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi - Azərbaycanda orta təbəqənin maliyyə mənbələrinin strukturunu dövlət və özəl sektorlar üzrə müqayisəli şəkildə təhlil etməkdir. Araşdırma gəlir səviyyəsinə daha çox gəlirin mənbəyi, sabitliyi və institusional qorunması kimi amillərə fokuslanaraq orta təbəqənin iqtisadi dayanıqlığını müəyyən edən əsas mexanizmləri ortaya qoymağı hədəfləyir.

Tədqiqatın metodologiyası - deskriptiv-statistik yanaşma və müqayisəli institusional təhlil metodlarına əsaslanır. Dövlət və özəl sektor üzrə məşğulluq və gəlir mənbələri analiz edilmiş, seçilmiş ölkələr üzrə müqayisəli yanaşma vasitəsilə institusional mühitin orta təbəqənin formalaşmasına təsiri qiymətləndirilmişdir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti - araşdırmanın nəticələri sosial-iqtisadi siyasətin formalaşdırılması, orta təbəqənin maliyyə dayanıqlığının gücləndirilməsi və gəlir mənbələrinin struktur risklərinin azaldılması baxımından praktik əhəmiyyət daşıyır. Xüsusilə dövlətə yüksək asılılıq şəraitində iqtisadi davranış modellərinin və özəl sektorun institusional məhdudiyyətlərinin daha aydın anlaşılmasına imkan yaradır.

Tədqiqatın nəticələri - araşdırma göstərir ki, Azərbaycanda orta təbəqənin əhəmiyyətli hissəsi birbaşa və ya dolayı şəkildə dövlət sektoru və büdcə əsaslı gəlir mənbələrindən asılıdır. Dövlət sektoru gəlir sabitliyi və sosial təminatlar yaratsa da, riskdən qaçan iqtisadi davranışları və institusional asılılığı gücləndirir. Özəl sektor isə potensial olaraq daha yüksək və çevik gəlir imkanları təqdim etsə də, institusional qeyri-müəyyənliklər və müstəqil kapitalın məhdud genişlənməsi onun orta təbəqə yaratma potensialını zəiflədir. Müqayisəli təhlil orta təbəqənin maliyyə mənbələrinin strukturunun institusional mühit və iqtisadi azadlıqların səviyyəsi ilə sıx bağlı olduğunu təsdiqləyir.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - orta təbəqəni yalnız gəlir səviyyəsi ilə deyil, gəlir mənbələrinin institusional xarakteri və dayanıqlılığı prizmasından təhlil etməsindədir. Tədqiqatda gəlir mənbələrinin diversifikasiyası normativ çağırış kimi deyil, struktur risklərin azaldılmasına yönəlmiş texniki və institusional zərurət kimi əsaslandırılır ki, bu da mövcud ədəbiyyata alternativ analitik yanaşma təqdim edir.

Açar sözlər: orta təbəqə, maliyyə mənbələri, dövlət sektoru, özəl sektor, iqtisadi asılılıq, institusional mühit, iqtisadi azadlıqlar.

AUDIT 2026, 1 (51), səh. 27-41.
AUDIT 2026, 1 (51), pp. 27-41.
АУДИТ 2026, 1 (51), стр. 27-41.

GİRİŞ

Orta təbəqə müasir cəmiyyətlərin sosial-iqtisadi arxitekturasında mühüm yer tutur və adətən iqtisadi sabitliyin, istehlak davamlılığının və sosial tarazlığın əsas dayaqlarından biri kimi qiymətləndirilir. Bu təbəqənin mövcudluğu və genişliyi yalnız gəlir səviyyəsi ilə deyil, eyni zamanda həmin gəlirlərin formalaşma mənbələri, sabitlik dərəcəsi və institusional mühitlə münasibətləri ilə müəyyən olunur. Məhz bu amillər orta təbəqənin cəmiyyət daxilindəki davranış modellərini və sosial funksiyalarını formalaşdırır.

Azərbaycan kontekstində orta təbəqənin formalaşması və davamlılığı xüsusi institusional xüsusiyyətlərlə səciyyələnir. Orta təbəqənin gəlir mənbələri əsasən iki istiqamətdə cəmlənir: dövlət büdcəsi və dövlət sektoruna bağlı məşğulluq formaları, eləcə də özəl sektor çərçivəsində yaranan əmək və sahibkarlıq gəlirləri. Bu iki mənbə arasında mövcud olan struktur fərqlər yalnız gəlirin miqdarına deyil, onun sabitliyinə, risk səviyyəsinə və uzunmüddətli sosial nəticələrinə birbaşa təsir göstərir.

Dövlət sektoruna əsaslanan gəlir mənbələri adətən daha yüksək sabitlik, sosial təminatlar və proqnozlaşdırıla bilən gəlir axını ilə xarakterizə olunur. Bu xüsusiyyətlər orta təbəqənin müəyyən hissəsi üçün iqtisadi təhlükəsizlik baxımından cəlbedici görünür. Bununla yanaşı, büdcə əsaslı gəlirlərin artım imkanları və çevikliyi məhdud ola bilər ki, bu da fərdlərin iqtisadi davranışlarını daha konservativ və riskdən qaçan istiqamətdə formalaşdırır. Belə şəraitdə orta təbəqənin sosial mövqeyi gəlirin səviyyəsindən çox, onun davamlılığı ilə müəyyən olunur.

Özəl sektor çərçivəsində formalaşan orta təbəqə isə daha çevik və potensial olaraq yüksək gəlir imkanlarına malik olsa da, institusional qeyri-müəyyənliklər, hüquqi risklər və bazar dalğalanmaları ilə üzləşir. Bu mühitdə fərdlərin iqtisadi davranışları daha adaptiv xarakter daşıyır və gəlir mənbələrinin şaxələndirilməsi zərurəti ön plana çıxır. Özəl sektorun orta təbəqə yaratma potensialı bu baxımdan mühüm olsa da, onun institusional mühitdən asılılığı həmin potensialın reallaşma dərəcəsini məhdudlaşdırır.

Bu məqalənin məqsədi Azərbaycanda orta təbəqənin maliyyə mənbələrinin strukturunu dövlət və özəl sektor prizmasından təhlil etmək, bu mənbələrin sabitlik və risk xüsusiyyətlərini müqayisəli şəkildə araşdırmaq və onların sosial davranışlara təsirini qiymətləndirməkdir. Tədqiqat yalnız gəlir səviyyəsinə deyil, gəlirin mənbəyinə, institusional təhlükəsizliyinə və uzunmüddətli sosial nəticələrinə fokuslanır. Bu yanaşma orta təbəqənin iqtisadi asılılıq formalarının və onların cəmiyyətin ümumi institusional sabitliyi ilə əlaqəsinin daha dərinəndən anlaşılmasına imkan verir.

Nəzəri–analitik yanaşma

Orta təbəqə anlayışı sosial-iqtisadi ədəbiyyatda vahid və universal tərifə malik olmasa da, ümumilikdə cəmiyyətin gəlir, məşğulluq və sosial status baxımından orta mövqedə dayanan hissəsini ifadə edir. Klassik sosioloji yanaşmalarda orta təbəqə sosial təbəqələşmə sisteminin mühüm elementi kimi təqdim olunur və onun mövcudluğu cəmiyyətin stabilliyi ilə əlaqələndirilir [8, s.18, 9]. Müasir iqtisadi yanaşmalarda isə orta təbəqə daha çox gəlir səviyyəsi, istehlak imkanları və insan kapitalı göstəriciləri əsasında müəyyən edilir [2]. Bununla yanaşı, son dövrlərdə aparılan tədqiqatlar orta təbəqənin yalnız gəlir səviyyəsi ilə deyil, gəlirin mənbəyi və institusional qorunma dərəcəsi ilə də təhlil edilməsinin vacibliyini vurğulayır.

AUDIT 2026, 1 (51), səh. 27-41.

AUDIT 2026, 1 (51), pp. 27-41.

АУДИТ 2026, 1 (51), стр. 27-41.

Siyasi iqtisadiyyat və institusional iqtisadiyyat yanaşmaları orta təbəqənin cəmiyyətdəki rolunu daha geniş kontekstdə izah etməyə imkan verir. Bu yanaşmalara görə, orta təbəqənin davranış modelləri və sosial mövqeyi onun iqtisadi asılılıq səviyyəsi və risklərə qarşı həssaslığı ilə sıx bağlıdır [1, s.34, 6]. Gəlirin sabit və institusional cəhətdən qorunduğu şəraitdə orta təbəqə daha riskdən qaçan davranış nümayiş etdirir, qeyri-müəyyən və zəif qorunan mühitlərdə isə adaptiv strategiyalara üstünlük verir.

Max Weberin iqtisadi rəşionallıq anlayışı fərdlərin mövcud institusional mühit daxilində riskləri minimallaşdırmağa və resurslarını qorumağa yönəlmiş davranışlarını izah etməyə imkan verir [9, s.11]. Bu yanaşmaya görə, iqtisadi aktorlar ideoloji motivlərdən daha çox, mövcud sistemin yaratdığı imkan və məhdudiyyətlər əsasında rəşional seçimlər edirlər. Azərbaycan kontekstində orta təbəqənin dövlət sektoruna və büdcə əsaslı gəlir mənbələrinə yönəlməsi də bu cür sistem daxili adaptasiya kimi qiymətləndirilə bilər. Belə davranış forması sosial sabitliyin qorunmasına xidmət etsə də, eyni zamanda alternativ və müstəqil iqtisadi təşəbbüslərin genişlənməsini məhdudlaşdırmaqla birləşən struktur nəticələr doğura bilər.

Orta təbəqənin formalaşması və onun iqtisadi davranışlarının izahı institusional iqtisadiyyat və sinfi təhlil ədəbiyyatında geniş şəkildə müzakirə olunmuşdur. Bu yanaşmalar institutların keyfiyyəti, sosial rifah modelləri və sinfi strukturun iqtisadi nəticələrini ön plana çıxarır [6, 3, 8, 1].

Bu tədqiqat çərçivəsində orta təbəqənin maliyyə mənbələri əsasən iki model üzrə qruplaşdırılır: dövlət sektoruna əsaslanan gəlir modeli və özəl sektor çərçivəsində formalaşan gəlir modeli. Dövlət sektoru əsaslı gəlir modeli büdcədən maliyyələşən məşğulluq formalarını, dövlət müəssisələrində və dövlətə bağlı qurumlarda əldə edilən gəlirləri əhatə edir. Ədəbiyyatda bu modelin əsas üstünlüyü kimi gəlir axınının nisbi sabitliyi, sosial təminat mexanizmlərinin mövcudluğu və iqtisadi risklərin məhdudluğu göstərilir [3, s.14]. Bu xüsusiyyətlər orta təbəqənin müəyyən hissəsi üçün iqtisadi təhlükəsizlik baxımından cəlbədicə seçim yaradır.

Özəl sektor əsaslı gəlir modeli isə bazar mexanizmləri üzərində formalaşan əmək və sahibkarlıq gəlirlərini əhatə edir. Bu model potensial olaraq daha yüksək gəlir imkanları yaratsa da, gəlirin davamlılığı və sabitliyi institusional mühitdən birbaşa asılıdır. İnstitusional zəifliklərin mövcud olduğu şəraitdə özəl sektor çərçivəsində fəaliyyət göstərən orta təbəqə hüquqi risklərə, bazar dalğalanmalarına və qeyri-müəyyən tənzimləmə mexanizmlərinə daha açıq olur [7]. Bu amillər özəl sektorun orta təbəqə yaratma potensialını struktur baxımdan məhdudlaşdırmaqla bilər.

İnstitusional mühit anlayışı bu iki gəlir modelinin real nəticələrini anlamaq baxımından həlledici rol oynayır. İnstitusional iqtisadiyyat nəzəriyyəsinə görə, mülkiyyət hüquqlarının qorunması, hüquqi sistemin effektivliyi və tənzimləmə mexanizmlərinin şəffaflığı gəlir sabitliyinin əsas determinantlarıdır [6]. İnstitusional mühitin qeyri-müəyyən olduğu şəraitdə bazar əsaslı gəlir modelləri daha yüksək risk daşıyır və bu, orta təbəqənin dövlət sektoruna yönəlməsini rəşional seçimə çevirir.

Bu kontekstdə siyasi iqtisadiyyat ədəbiyyatında “siyasi əlaqəli müəssisələr” (“politically connected firms”) və “elitlərin institusional ələ keçirməsi” (“elite capture”) anlayışları mühüm analitik çərçivə təqdim edir. Siyasi əlaqəli müəssisələr siyasi institutlarla birbaşa və ya dolaylı əlaqələrə malik olan iqtisadi subyektləri ifadə edir və bu əlaqələr onlara tənzimləmə, maliyyə və bazara çıxış baxımından üstünlüklər verə bilər [4, s.12]. “Elitlərin institusional ələ keçir-

AUDIT 2026, 1 (51), səh. 27-41.

AUDIT 2026, 1 (51), pp. 27-41.

АУДИТ 2026, 1 (51), стр. 27-41.

məsi” konsepsiyası isə institusional mexanizmlərin məhdud sayda iqtisadi və siyasi aktorların maraqlarına uyğun şəkildə işləməsinə və bunun bazar rəqabətinə təsirini izah edir [5, s.11].

Bu anlayışlar normativ ittiham məqsədi daşımır, əksinə, bazar münasibətlərində müşahidə olunan struktur asimetriyaların izahı üçün istifadə olunur. Müəyyən hallarda siyasi əlaqəli biznes strukturlarının üstün mövqeyi bazar daxilində qeyri-bərabər rəqabət şəraiti yarada, risklərin qeyri-simmetrik paylaşılmasına və müstəqil kapitalın genişlənməsinin məhdudlaşmasına səbəb ola bilər. Bu isə nəticə etibarilə özəl sektor mənşəli orta təbəqənin formalaşma imkanlarını zəiflədən institusional mühit yaradır.

Bu baxımdan məqalənin analitik çərçivəsi orta təbəqənin maliyyə mənbələrini dövlət və özəl sektor əsaslı gəlir modelləri, institusional mühitin xüsusiyyətləri və bazar münasibətlərində mövcud olan struktur məhdudiyyətlər kontekstində təhlil etməyə imkan verir. Bu yanaşma orta təbəqənin iqtisadi davranışlarının və sosial mövqeyinin formalaşmasında gəlir mənbələrinin rolunu daha dərinləndirən anlamğa şərait yaradır.

Metodologiya

Bu tədqiqat orta təbəqənin maliyyə mənbələrinin strukturunu və onların institusional xüsusiyyətlərini araşdırmaq məqsədilə qarışıq metodoloji yanaşmaya əsaslanır. Metodoloji çərçivə əsasən deskriptiv-statistik təhlil və müqayisəli institusional yanaşmanın birləşdirilməsi üzərində qurulmuşdur. Bu yanaşma orta təbəqənin gəlir mənbələrinin mövcud vəziyyətini təsvir etməyə, eləcə də bu mənbələrin institusional mühitlə əlaqəsini izah etməyə imkan verir.

Tədqiqatın birinci mərhələsində deskriptiv-statistik təhlil metodu tətbiq olunur. Bu metod orta təbəqənin maliyyə mənbələrinin ümumi strukturunu, dövlət və özəl sektorun məşğulluqda və gəlir formalaşmasında payını müəyyən etmək məqsədi daşıyır. Deskriptiv yanaşma vasitəsilə rəsmi statistik göstəricilər əsasında məşğulluq strukturu, sektorlar üzrə gəlir paylanması və əmək bazarının əsas xüsusiyyətləri təhlil edilir. Bu mərhələdə məqsəd səbəb-nəticə əlaqələrini modelləşdirməkdən çox, mövcud tendensiyaları və struktur fərqləri aydın şəkildə ortaya qoymaqdır.

Tədqiqatın ikinci mərhələsində müqayisəli institusional təhlil metodu istifadə olunur. Bu yanaşma orta təbəqənin maliyyə mənbələrinin yalnız iqtisadi göstəricilər əsasında deyil, institusional mühit kontekstində qiymətləndirilməsinə imkan yaradır. Müqayisəli institusional təhlil vasitəsilə dövlət və özəl sektor əsaslı gəlir modellərinin sabitlik, risk və davamlılıq baxımından fərqləri araşdırılır. Bu mərhələdə Azərbaycan nümunəsi oxşar institusional xüsusiyyətlərə malik ölkələrin ümumi təcrübəsi ilə müqayisəli şəkildə nəzərdən keçirilir. Müqayisə məqsədi konkret ölkələr arasında birbaşa reyting yaratmaq deyil, institusional mexanizmlərin oxşar nəticələr doğurduğunu göstərməkdir.

Tədqiqatda istifadə olunan məlumatlar əsasən açıq və rəsmi statistik mənbələrdən toplanmışdır. Milli səviyyədə əsas məlumat mənbəyi Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin (DSK) rəsmi nəşrləri və elektron məlumat bazalarıdır. Bu mənbələrdən əmək bazarı, məşğulluq strukturu, sektorlar üzrə əmək haqqı göstəriciləri və əhalinin gəlir strukturu ilə bağlı məlumatlar əldə edilmişdir.

Beynəlxalq müqayisə və institusional mühitin qiymətləndirilməsi məqsədilə Dünya Bankının (World Bank) açıq məlumat bazalarından, xüsusilə Dünya İdarəetmə Göstəricilərindən (Worldwide Governance Indicators), eləcə də Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının (EBRD) keçid iqtisadiyyatlarına dair hesabatlarından istifadə olunmuşdur. Bu

AUDIT 2026, 1 (51), səh. 27-41.
AUDIT 2026, 1 (51), pp. 27-41.
АУДИТ 2026, 1 (51), стр. 27-41.

mənbələr institusional mühit, biznes şəraiti və iqtisadi risklər barədə ümumi kontekstin formalaşdırılmasına xidmət edir.

Məlumatlar əsasən son illəri əhatə edən dövr üzrə istifadə edilmiş və mövcudluq səviyyəsindən asılı olaraq zaman üzrə müqayisəli şəkildə təhlil edilmişdir. Statistik göstəricilərin seçilməsində onların açıqlığı, müqayisə edilə bilməsi və rəsmi etibarlılığı əsas meyar kimi götürülmüşdür.

Tədqiqat müəyyən metodoloji məhdudiyyətlərə malikdir. İlk növbədə, orta təbəqənin dəqiq ölçülməsi ilə bağlı beynəlxalq səviyyədə vahid metodologiyanın mövcud olmaması nəticələrin şərhində ehtiyatlı yanaşmanı zəruri edir. Bundan əlavə, rəsmi statistik məlumatlar qeyri-rəsmi iqtisadi fəaliyyətləri tam əhatə etmədiyindən, xüsusilə özəl sektor çərçivəsində formalaşan gəlirlərin real miqyası qismən aşağı qiymətləndirilə bilər.

Bununla yanaşı, tədqiqatda istifadə olunan metodlar səbəb-nəticə əlaqələrinin sərt ekonometrik modelləşdirilməsini hədəfləmir və əsas diqqət struktur və institusional tendensiyaların təhlilinə yönəlir. Bu məhdudiyyətlər nəticələrin ümumiləşdirilməsində nəzərə alınmalı olsa da, tədqiqatın əsas məqsədi olan gəlir mənbələrinin struktur xüsusiyyətlərinin ortaya qoyulmasına mane olmur.

Dövlət sektoru və orta təbəqənin maliyyə sabitliyi

Orta təbəqənin maliyyə sabitliyinin formalaşmasında dövlət sektoru bir çox inkişaf etməkdə olan və institusional baxımdan keçid mərhələsində olan iqtisadiyyatlarda mühüm rol oynayır. Azərbaycan kontekstində dövlət sektoru təkcə məşğulluq sahəsi kimi deyil, həm də gəlirin proqnozlaşdırıla bilməsi, sosial təminat mexanizmlərinin mövcudluğu və risklərin nisbətən aşağı olması baxımından orta təbəqə üçün əsas maliyyə dayaqlarından biri kimi çıxış edir. Bu xüsusiyyətlər dövlət sektorunun orta təbəqənin formalaşmasında və davranış modellərinin müəyyənlişməsində xüsusi çəkisini şərtləndirir.

Rəsmi statistik məlumatlara əsasən, Azərbaycanda məşğulluğun əhəmiyyətli hissəsi bir-baş a və ya dolayı şəkildə dövlət sektoru ilə əlaqəlidir. Dövlət qulluğu ilə yanaşı, büdcədən maliyyələşən təhsil, səhiyyə, elm və mədəniyyət sahələri, habelə dövlətə məxsus və ya dövlət nəzarətində olan müəssisələr bu sektorun əsas komponentlərini təşkil edir. Xüsusilə şəhər əhalisi və ali təhsilli əmək resursları üçün dövlət sektoru sabit məşğulluq kanalı kimi çıxış edir.

Cədvəl 1.

Azərbaycanda məşğulluğun sektorlar üzrə bölgüsü (%)

İllər	Dövlət sektoru	Özəl sektor
2015	25,2	74,8
2020	23,6	76,4
2023	20,9	79,1

Mənbə: DSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərtibatı

Cədvəl 1-də təqdim olunan məlumatlar göstərir ki, 2015–2023-cü illər arasında dövlət sektorunun məşğulluqdakı payı 25,2%-dən 20,9%-ə enmiş, eyni dövrdə özəl sektorun payı 74,8%-dən 79,1%-ə yüksəlmişdir. Bu dinamika formal baxımdan məşğulluğun özəl sektor istiqamətində genişləndiyini göstərir.

Lakin bu dəyişikliklərin yalnız kəmiyyət göstəriciləri əsasında qiymətləndirilməsi natamam nəticələrə gətirib çıxara bilər. Dövlət sektorunun məşğulluqdakı nisbi payının azalması

AUDIT 2026, 1 (51), səh. 27-41.
AUDIT 2026, 1 (51), pp. 27-41.
АУДИТ 2026, 1 (51), стр. 27-41.

avtomatik olaraq özəl sektorun institusional müstəqilliyinin və ya iqtisadi azadlıqların genişlənməsi anlamına gəlmir. Əksinə, bu göstəricilər məşğulluğun formal təsnifatının dəyişməsinə əks etdirə bilər ki, bu zaman gəlir sabitliyi, risk səviyyəsi və institusional qorunma baxımından dövlət sektoruna yaxın xüsusiyyətlər müəyyən dərəcədə saxlanılır.

Bu səbəbdən, dövlət sektorunun məşğulluqdakı payının azalmasına baxmayaraq, orta təbəqənin maliyyə sabitliyinin formalaşmasında onun rolu hələ də əhəmiyyətli olaraq qalır. Bu fakt göstərir ki, məşğulluq strukturunda müşahidə olunan dəyişikliklər orta təbəqənin iqtisadi davranışlarında və maliyyə asılılığında avtomatik transformasiya yaratmır.

Dövlət sektoruna əsaslanan gəlirlərin əsas üstünlüyü onların nisbi sabitliyidir. Büdcə əsaslı əmək haqqları iqtisadi tsikllərin kəskin dalğalanmalarından nisbətən az təsirlənir və əmək haqqı ödənişlərinin davamlılığı təmin olunur. Bu xüsusiyyət, xüsusilə inflyasiya təzyiqlərinin, valyuta dəyişkənliyinin və bazar qeyri-müəyyənliklərinin yüksək olduğu dövrlərdə daha aydın şəkildə özünü göstərir.

Cədvəl 2.

**Muzdlarla işləyənlərin orta aylıq nominal əmək haqqı
mülkiyyət növünə görə (manat)**

Göstəricilər	Dövlət sektoru	Özəl sektor
2015	360,4	617,4
2020	631,4	801,6
2023	904,1	966,1

Mənbə: DSK məlumatları əsasında müəllif tərtibatı

Cədvəl 2-də təqdim olunan məlumatlar muzdlarla işləyənlərin orta aylıq nominal əmək haqqının mülkiyyət növünə görə fərqləndiyini göstərir. 2015–2023-cü illər ərzində həm dövlət, həm də özəl sektorda orta aylıq əmək haqqı nominal ifadədə artmışdır. Lakin artım səviyyəsi və başlanğıc baza baxımından sektorlar arasında fərqlər müşahidə olunur.

Göründüyü kimi, bütün illər üzrə özəl sektorda orta aylıq əmək haqqı dövlət sektorundakı müvafiq göstəricidən yüksək olmuşdur. 2015-ci ildə bu fərq daha qabarıq şəkildə özünü göstərmiş, sonrakı illərdə isə nisbi olaraq azalmışdır. Bu dinamika özəl sektorun əmək haqqı baxımından potensial üstünlüklərini göstərsə də, bu üstünlüyün təkbəşinə maliyyə sabitliyini təmin etdiyini iddia etmək üçün kifayət etmir.

Dövlət sektorunda əmək haqqının səviyyəsi nisbətən aşağı olsa da, onun müntəzəmliyi və proqnozlaşdırıla bilməsi orta təbəqə üçün mühüm sabitlik amili kimi çıxış edir. Büdcə əsaslı əmək haqqları iqtisadi dalğalanmalara daha az həssasdır və sosial təminat mexanizmləri ilə tamamlanır. Bu xüsusiyyətlər dövlət sektorunu orta təbəqənin riskdən qaçan iqtisadi davranışı üçün daha cəlbedici maliyyə kanalı halına gətirir.

Özəl sektorda əmək haqqının daha yüksək səviyyədə olması potensial olaraq daha geniş gəlir imkanları yaratsa da, bu gəlirlərin sabitliyi və davamlılığı institusional mühitdən asılıdır. Xüsusilə qeyri-müəyyən tənzimləmə şəraitində özəl sektor mənşəli gəlirlər orta təbəqə üçün daha yüksək risk daşıya bilər. Bu baxımdan Cədvəl 2-də müşahidə olunan fərqlər gəlir səviyyəsi ilə maliyyə sabitliyi arasında avtomatik uyğunluğun olmadığını göstərir.

Dövlət sektorunda məşğulluğun cəlbediciliyini artıran əsas amillərdən biri sosial təminat mexanizmlərinin mövcudluğudur. Pensiya hüquqları, sosial sığorta sistemləri, məzuniyyət təminatları və nisbi iş təhlükəsizliyi dövlət sektorunda çalışanların iqtisadi risklərə qarşı qorunmasını gücləndirir.

AUDIT 2026, 1 (51), səh. 27-41.
AUDIT 2026, 1 (51), pp. 27-41.
АУДИТ 2026, 1 (51), стр. 27-41.

Cədvəl 3.

Dövlət və özəl sektorda sosial təminat göstəricilərinin müqayisəsi

Göstərici	Dövlət sektoru	Özəl sektor
Pensiya təminatı	Yüksək	Qismən
İş sabitliyi	Yüksək	Orta-Aşağı
Sosial sığorta	Yüksək	Qismən

Mənbə: Müəllifin tərtibatı (DSK məlumatları və mövcud əmək qanunvericiliyi əsasında).

Cədvəl 3-də göstəriləndiyi kimi, dövlət sektoru sosial təminat göstəriciləri baxımından özəl sektora nisbətən daha yüksək qorunma səviyyəsi ilə xarakterizə olunur. Bu fərqlər orta təbəqənin iqtisadi davranışlarında riskdən qaçan strategiyaların üstünlük qazanmasına şərait yaradır. Dövlət sektoru bu baxımdan yalnız gəlir mənbəyi deyil, həm də sosial risklərin idarə edilməsi mexanizmi kimi çıxış edir.

Özəl sektorda sosial təminat mexanizmlərinin qismən olması və iş sabitliyinin zəifliyi orta təbəqənin maliyyə risklərini artırır. Bu isə dövlət sektoruna yönəlməni ideoloji seçimdən daha çox institusional mühit şəraitində rəşional iqtisadi davranış kimi formalaşdırır.

Yuxarıda aparılan təhlillər göstərir ki, orta təbəqənin dövlət sektoruna yönəlməsi inzi-bati və ya subyektiv motivlərlə məhdudlaşmır. Əksinə, bu meyl mövcud institusional mühitdə risklərin minimallaşdırılmasına yönəlmiş rəşional iqtisadi davranış kimi formalaşır. Gəlirin sabitliyi, sosial təminatlar və proqnozlaşdırıla bilən məşğulluq şərtləri dövlət sektorunu orta təbəqə üçün əsas maliyyə dayaqlarından birinə çevirir.

Bununla yanaşı, bu meylin uzunmüddətli nəticələri orta təbəqənin dövlət sektorundan iqtisadi asılılığının artması və özəl sektor mənşəli müstəqil gəlir modellərinin nisbi zəifləməsi ilə müşayiət oluna bilər.

Özəl sektor və orta təbəqənin struktur məhdudiyyətləri

Özəl sektor müasir iqtisadiyyatlarda orta təbəqənin formalaşmasının əsas mənbələ-rindən biri kimi çıxış edir. Sahibkarlıq fəaliyyəti, əmək bazarında çevik məşğulluq formaları və bazar əsaslı gəlir mexanizmləri orta təbəqənin maliyyə müstəqilliyini gücləndirən əsas kanallar hesab olunur. Bu baxımdan özəl sektorun genişlənməsi adətən iqtisadi dinamizm, gəlir müxtəlifliyi və sosial mobilliklə əlaqələndirilir. Lakin bu potensialın reallaşması birbaşa institusional mühitdən və iqtisadi azadlıqların səviyyəsindən asılıdır.

Azərbaycan kontekstində özəl sektorun kəmiyyət baxımından genişlənməsinə baxma-yaraq, onun orta təbəqə yaratma potensialı struktur və institusional məhdudiyyətlərlə üzləşir. Bu məhdudiyyətlər özəl sektorun mövcudluğunu deyil, onun müstəqil inkişaf imkanlarını məhdudlaşdırən mexanizmlərlə bağlıdır. Nəticədə özəl sektor formal olaraq genişlənsə də, maliyyə baxımından müstəqil və sosial cəhətdən təsirli orta təbəqənin formalaşması zəifləyir.

Teorik baxımdan özəl sektor orta təbəqənin formalaşması üçün daha yüksək gəlir im-kanları, sosial mobillik və iqtisadi müstəqillik yaradır. Sahibkarlıq və bazar əsaslı məşğulluq fərdlərə dövlət büdcəsindən asılı olmayan gəlir mənbələri formalaşdırmaq imkanı verir. Bu isə orta təbəqənin iqtisadi davranışlarında daha yüksək təşəbbüskarlıq, riskə açıq yanaşma və institutlara qarşı daha güclü tələblərlə müşayiət olunur.

Lakin bu potensial yalnız o halda reallaşır ki, özəl sektor institusional baxımdan qoru-nan, mülkiyyət hüquqları təmin edilən və bazara giriş imkanları bərabər olan mühitdə fəa-

AUDIT 2026, 1 (51), səh. 27-41.

AUDIT 2026, 1 (51), pp. 27-41.

АУДИТ 2026, 1 (51), стр. 27-41.

liyyət göstərsin. Əks halda, özəl sektor formal məşğulluq sahəsi olaraq qalır və orta təbəqə üçün yalnız qısamüddətli və qeyri-sabit gəlir mənbəyi rolunu oynayır. Bu şəraitdə özəl sektor orta təbəqə yaradan strukturdan daha çox, mövcud sosial iyerarxiyanı təkrarlayan mexanizmə çevrilir.

Özəl sektorun orta təbəqə yaratma potensialını məhdudlaşdıran əsas amillərdən biri institusional qeyri-müəyyənliklərdir. Hüquqi mühitin proqnozlaşdırıla bilməməsi, tənzimləmə mexanizmlərinin tez-tez dəyişməsi və tətbiq prosesində selektivlik ehtimalı bazar iştirakçıları üçün əlavə risklər yaradır. Bu risklər xüsusilə kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün daha ağır nəticələr doğurur.

Institusional qeyri-müəyyənlik şəraitində özəl sektor mənşəli gəlirlər uzunmüddətli planlaşdırma üçün zəif əsas yaradır. Nəticədə orta təbəqə nümayəndələri gəlirin səviyyəsindən asılı olmayaraq, onun davamlılığına və qorunma mexanizmlərinə üstünlük verir. Bu isə özəl sektorun maliyyə baxımından cəlbədiciliyini zəiflədir və dövlət sektoruna yönəlməni rəqəbat alternativ kimi gücləndirir.

Siyasi iqtisadiyyat ədəbiyyatında geniş istifadə olunan “seçici tənzimləmə mexanizmləri” (qaydaların qeyri-bərabər tətbiqi) anlayışı bazar münasibətlərində formal qaydaların bütün iqtisadi subyektlər üçün eyni şəkildə tətbiq olunmamasını ifadə edir. Belə şəraitdə müəyyən biznes strukturları siyasi və institusional əlaqələr hesabına bazar üstünlükləri əldə edə bilər. Bu cür strukturlar tez-tez “siyasi əlaqəli müəssisələr” kimi xarakterizə olunur.

Qaydaların qeyri-bərabər tətbiqi mexanizmlərinin mövcudluğu özəl sektor daxilində rəqəbat mühitini zəiflədir və bazara giriş imkanlarını məhdudlaşdırır. Bu vəziyyət orta təbəqə mənşəli sahibkarlıq təşəbbüslərinin inkişafını çətinləşdirir və iqtisadi resursların məhdud sayda aktorlar arasında cəmləşməsinə şərait yaradır. Nəticədə özəl sektorun orta təbəqə yaratma funksiyası zəifləyir və bazar strukturu sosial mobillik üçün qapalı hala gəlir.

Bu mexanizmlər çərçivəsində formalaşan biznes mühiti formal olaraq özəl sektor kimi təqdim olunsada, faktiki olaraq institusional asılılıq münasibətləri ilə xarakterizə olunur. Bu isə özəl sektorun iqtisadi azadlıq yaradan əsas sütun kimi çıxış etməsini məhdudlaşdırır.

Özəl sektorun orta təbəqə yaratma imkanlarını məhdudlaşdıran əsas struktur amillərdən biri müstəqil kapitalın genişlənmə imkanlarının məhdud olmasıdır. Institusional baxımdan zəif qorunan mühitdə kapitalın böyüməsi müəyyən həddə qədər mümkün olsa da, bu həddi aşan müstəqil iqtisadi güc potensial risk mənbəyi kimi qəbul edilir. Nəticədə kapitalın genişlənməsi selektiv şəkildə təşviq edilir və ya məhdudlaşdırılır.

Bu şəraitdə özəl sektor daxilində formalaşan orta təbəqə maliyyə müstəqilliyini tam şəkildə reallaşdırma bilmir. Kapitalın böyüməsi ilə bağlı qeyri-müəyyənliklər orta təbəqənin uzunmüddətli investisiya və genişlənmə qərarlarını məhdudlaşdırır. Bu isə özəl sektorun sosial-iqtisadi transformasiya potensialını zəiflədir və onu daha çox mövcud institusional çərçivəyə uyğun fəaliyyət göstərən sahəyə çevirir.

Beləliklə, özəl sektorun formal genişlənməsinə baxmayaraq, orta təbəqənin maliyyə müstəqilliyi və iqtisadi azadlıqların genişlənməsi arasında avtomatik uyğunluq yaranmır. Özəl sektorun orta təbəqə yaratma potensialının tam reallaşması üçün institusional mühitin şəffaflığı, mülkiyyət hüquqlarının qorunması və bazara giriş imkanlarının bərabərliyi həlledici əhəmiyyət daşıyır.

AUDIT 2026, 1 (51), səh. 27-41.

AUDIT 2026, 1 (51), pp. 27-41.

АУДИТ 2026, 1 (51), стр. 27-41.

Keçid iqtisadiyyatları üzrə aparılan tədqiqatlar göstərir ki, institusional qeyri-müəyyənliklər, qeyri-bərabər tənzimləmə praktikaları və siyasi əlaqəli iqtisadi strukturlar özəl sektorun müstəqil inkişafını məhdudlaşdıraraq orta təbəqənin maliyyə müstəqilliyini zəiflədir [6, 4, 10].

Müzakirə: gəlir strukturu və sosial davranış

Təhlillər göstərir ki, orta təbəqənin maliyyə mənbələrinin strukturu yalnız gəlir səviyyəsini deyil, eyni zamanda sosial davranış formalarını, riskə münasibəti və institusional dəyişikliklərə reaksiyanı müəyyən edən əsas amillərdən biridir. Dövlət və özəl sektor əsaslı gəlir modelləri orta təbəqənin iqtisadi davranışlarında fərqli motivasiyalar və gözləntilər formalaşdırır ki, bu da daha geniş sosial-iqtisadi nəticələrə yol açır.

Dövlət sektoruna əsaslanan gəlir modeli orta təbəqə üçün sabitlik, proqnozlaşdırıla bilmə və sosial təminat üstünlükləri yaradır. Bu model çərçivəsində gəlirin müntəzəmliyi və itirilmə riskinin aşağı olması iqtisadi davranışlarda ehtiyatlı yanaşmanı təşviq edir. Nəticədə dövlət sektorunda formalaşan orta təbəqə uzunmüddətli risklərdən qaçmağa, mövcud status-kvonun qorunmasına və iqtisadi qərarların minimallaşdırılmasına meyilli olur.

Özəl sektor əsaslı gəlir modeli isə potensial olaraq daha yüksək gəlir imkanları və maliyyə müstəqilliyi yaratsa da, qeyri-müəyyən institusional mühit şəraitində daha yüksək risklə müşayiət olunur. Bu şəraitdə özəl sektor mənşəli orta təbəqə gəlir səviyyəsi ilə yanaşı, onun davamlılığı və hüquqi qorunması məsələlərinə xüsusi həssaslıq göstərir. Beləliklə, özəl sektorun davranış modeli daha çevik və adaptiv olsa da, institusional zəifliklər bu davranışın davamlı xarakter almasına mane ola bilər.

Orta təbəqənin gəlir mənbələrinin dövlət sektoruna institusional asılılığı artdıqca, riskdən qaçan iqtisadi davranış üstünlük qazanır. Sabit gəlir və sosial təminat mexanizmləri fərdlərin iqtisadi təhlükəsizlik hissini gücləndirsə də, eyni zamanda alternativ gəlir mənbələrinin axtarışını və iqtisadi təşəbbüskarlığı məhdudlaşdırır. Bu vəziyyət orta təbəqənin iqtisadi davranışlarında asılılıq elementlərinin güclənməsinə gətirib çıxarır.

Özəl sektor çərçivəsində formalaşan orta təbəqə isə daha yüksək risklərlə üzləşdiyindən, iqtisadi qərarlarını daha çevik şəkildə formalaşdırmağa çalışır. Lakin institusional qeyri-müəyyənliklərin davam etdiyi şəraitdə bu çeviklik uzunmüddətli sabitliyə çevrilmir və orta təbəqənin davranışları tez-tez qısamüddətli uyğunlaşma strategiyaları ilə məhdudlaşır. Nəticədə risk götürmə potensialı mövcud olsa da, onun sosial və institusional təsiri zəif qalır.

Gəlir strukturu ilə sosial davranış arasındakı bu əlaqələr uzunmüddətli institusional nəticələr doğurur. Dövlət sektoruna əsaslanan gəlir modellərinin üstünlük təşkil etdiyi şəraitdə orta təbəqənin iqtisadi müstəqilliyi məhdudlaşır və institusional dəyişikliklərə olan tələblər zəifləyir. Bu isə iqtisadi azadlıqların genişlənməsini təşviq edən sosial baza formalaşdırmır.

Özəl sektorun orta təbəqə yaratma potensialının institusional məhdudiyyətlərlə üzləşdiyi şəraitdə isə iqtisadi azadlıq və sosial mobillik arasında avtomatik əlaqə yaranmır. Özəl sektor formal olaraq mövcud olsa da, onun yaratdığı orta təbəqə institusional baxımdan zəif qorunduğundan uzunmüddətli transformasiya proseslərində həlledici rol oynaya bilmir. Beləliklə, gəlir strukturlarının mövcud konfigurasiyası sosial-iqtisadi sistemdə özünü təkrarlayan davranış modellərinin formalaşmasına şərait yaradır.

Post-sovet və oxşar institusional modellərə malik ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, orta təbəqənin maliyyə mənbələrinin strukturunda dövlət sektorunun üstünlüyü iqtisadi azadlıqların məhdud qalması ilə tez-tez müşayiət olunur. Bir sıra ölkələrdə özəl sektorun kəmiyyət baxımından genişlənməsinə baxmayaraq, müstəqil kapitalın və institusional qorunmanın məhdudluğu orta təbəqənin davranış və tələblərini zəiflədir.

AUDIT 2026, 1 (51), səh. 27-41.
AUDIT 2026, 1 (51), pp. 27-41.
АУДИТ 2026, 1 (51), стр. 27-41.

Cədvəl 4.

**Seçilmiş ölkələrdə orta təbəqənin əsas maliyyə mənbələrinin struktur profili
(təxmini)**

Ölkə	Orta təbəqədə dövlət sektoruna əsaslanan gəlir	Orta təbəqədə özəl sektora əsaslanan gəlir
ABŞ	Aşağı	Yüksək
Aİ ölkələri	Orta - Aşağı	Yüksək
Türkiyə	Orta	Yüksək
Latviya	Orta - Aşağı	Yüksək
Litva	Orta - Aşağı	Yüksək
Estoniya	Aşağı	Yüksək
Moldova	Orta – Yüksək	Orta
Rusiya	Orta – Yüksək	Orta
Ukrayna	Orta	Orta
Belarusiya	Yüksək	Məhdud
Gürcüstan	Orta - Aşağı	Orta – Yüksək
Ermənistan	Orta	Orta
Azərbaycan	Yüksək	Məhdud
Qazaxıstan	Orta – Yüksək	Orta
Özbəkistan	Yüksək	Məhdud
Türkmənistan	Çox yüksək	Çox məhdud
Tacikistan	Yüksək	Məhdud
Qırğızıstan	Orta – Yüksək	Məhdud - Orta

Mənbə: Müəllifin tərtibatı (mövcud empirik tədqiqatlar, institusional modellər və müqayisəli iqtisadi müşahidələr əsasında).

Cədvəl 4-də təqdim olunan məlumatlar seçilmiş ölkələrdə orta təbəqənin əsas maliyyə mənbələrinin struktur baxımından əhəmiyyətli dərəcədə fərqləndiyini göstərir. Müqayisə göstərir ki, orta təbəqənin gəlirlərinin dövlət və ya özəl sektorla əlaqələndirilməsi ölkələrin institusional mühiti və iqtisadi idarəetmə modelləri ilə sıx bağlıdır.

İnkişaf etmiş iqtisadiyyatlarda, xüsusilə ABŞ və Aİ ölkələrində, orta təbəqənin əsas gəlir mənbələri daha çox özəl sektorla əlaqəlidir. Bu ölkələrdə bazar mexanizmləri, sahibkarlıq fəaliyyəti və mülkiyyət hüquqlarının nisbətən güclü qorunması orta təbəqənin maliyyə müstəqilliyini artırır. Nəticədə orta təbəqə iqtisadi riskləri bazar vasitəsilə bölüşür və dövlət sektorundan birbaşa asılılıq daha aşağı səviyyədə qalır.

Baltikyanı ölkələrdə (Estoniya, Latviya və Litva) də oxşar tendensiya müşahidə olunur. Bu ölkələr post-sovet keçmişinə baxmayaraq, institusional islahatlar və bazar yönümlü siyasətlər nəticəsində orta təbəqənin əsasən özəl sektor mənşəli gəlirlərlə formalaşmasına nail olmuşdur. Bu nümunələr göstərir ki, orta təbəqənin maliyyə strukturu tarixi irsdən daha çox institusional trayektoriya ilə müəyyən olunur.

Türkiyə, Gürcüstan, Ermənistan və Ukrayna kimi ölkələrdə orta təbəqənin maliyyə mənbələri daha balanslı xarakter daşıyır. Bu ölkələrdə özəl sektor mühüm rol oynasa da, dövlət sektorunun iqtisadiyyatda və məşğulluqda təsiri hələ də nəzərəcarpacaq səviyyədədir. Bu cür struktur orta təbəqənin davranışlarında həm bazar yönümlü, həm də riskdən qaçan elementlərin paralel mövcudluğunu şərtləndirir.

AUDIT 2026, 1 (51), səh. 27-41.
AUDIT 2026, 1 (51), pp. 27-41.
АУДИТ 2026, 1 (51), стр. 27-41.

Azərbaycan, Belarusiya və Orta Asiya ölkələrində isə orta təbəqənin maliyyə mənbələrinin əhəmiyyətli hissəsi dövlət sektoru ilə bağlıdır. Bu ölkələrdə büdcə əsaslı gəlirlər və dövlətə yaxın iqtisadi fəaliyyət sahələri orta təbəqənin əsas dayaq nöqtəsi kimi çıxış edir. Nəticədə orta təbəqənin iqtisadi davranışlarında riskdən qaçma, sabitliyə üstünlük vermə və mövcud institusional çərçivəyə uyğunlaşma meylləri güclənir.

Ümumilikdə, Cədvəl 4 göstərir ki, orta təbəqənin maliyyə mənbələrinin strukturu yalnız iqtisadi göstəricilərlə deyil, eyni zamanda institusional mühitin keyfiyyəti ilə müəyyən olunur. Dövlət sektoruna əsaslanan gəlirlərin üstünlük təşkil etdiyi modellərdə orta təbəqənin iqtisadi müstəqilliyi məhdudlaşır, özəl sektorun əsas maliyyə mənbəyi olduğu modellərdə isə orta təbəqə daha yüksək iqtisadi azadlıq və sosial mobillik potensialı nümayiş etdirir. Bu fərqlər gəlir strukturu ilə iqtisadi azadlıqlar arasında mövcud olan asılılığı daha aydın şəkildə ortaya qoyur.

Beynəlxalq müqayisələr və institusional hesabatlar da göstərir ki, orta təbəqənin maliyyə mənbələrinin strukturu ölkələrin iqtisadi azadlıqlarının səviyyəsi və institusional inkişaf trayektoriyası ilə sıx bağlıdır [12, 13, 14].

Eyni zamanda, institusional mühitin mərhələli şəkildə yaxşılaşdığı bəzi nümunələrdə özəl sektor mənşəli orta təbəqənin payının artması iqtisadi azadlıqların genişlənməsi üçün sosial baza formalaşdırmışdır. Bu müqayisələr göstərir ki, həlledici faktor özəl sektorun mövcudluğu deyil, onun institusional müstəqillik səviyyəsidir. Bu baxımdan orta təbəqənin maliyyə mənbələrinin strukturu iqtisadi azadlıqların dinamikasını anlamaq üçün mühüm analitik göstərici kimi çıxış edir.

Qeyd edilməli olan maraqlı empirik məqamlardan biri də Azərbaycanda rəsmi olaraq bəyan edilmiş milyonər və ya milyarder statusuna malik fiziki şəxslərin olmamasıdır. Halbuki oxşar institusional xüsusiyyətlərə malik bir çox post-sovet ölkələrində rəsmi statistikada və ya açıq mənbələrdə bu cür yüksək gəlir kateqoriyalarına rast gəlinir. Bu paradoks gəlirlərin real həcmi ilə onların institusional qeydiyyatı arasındakı uyğunsuzluğa işarə edə bilər və özəl sektor mənşəli kapitalın şəffaf şəkildə genişlənməsi ilə bağlı mövcud məhdudiyyətlərin dolayı göstəricisi kimi şərh oluna bilər. Bu baxımdan rəsmi gəlir strukturlarının yuxarı seqmentlərinin görünməməsi orta təbəqənin maliyyə davranışlarını və gəlir gözləntilərini formalaşdıran institusional mühitlə əlaqəli analitik ipucu təqdim edir.

Y E K U N

Bu tədqiqat Azərbaycan kontekstində orta təbəqənin maliyyə mənbələrinin strukturunu dövlət və özəl sektor əsasında təhlil etməklə, gəlir formaları ilə sosial davranış və institusional mühit arasında mövcud olan qarşılıqlı asılılıqları ortaya qoymağı hədəfləmişdir. Aparılan analiz göstərir ki, orta təbəqənin yalnız gəlir səviyyəsi deyil, həmin gəlirin mənbəyi, sabitliyi və institusional qorunma dərəcəsi onun iqtisadi davranışlarını və sosial mövqeyini formalaşdıran əsas amillər sırasındadır.

Əsas tapıntılarından biri ondan ibarətdir ki, Azərbaycanda orta təbəqənin əhəmiyyətli hissəsi birbaşa və ya dolayı şəkildə dövlət sektoru və büdcə əsaslı gəlir mənbələri ilə əlaqəlidir. Dövlət sektorunun təmin etdiyi nisbi sabitlik, sosial təminatlar və proqnozlaşdırıla bilən gəlir axını risklərin yüksək olduğu institusional mühidə orta təbəqə üçün rəasional seçim kimi

AUDIT 2026, 1 (51), səh. 27-41.

AUDIT 2026, 1 (51), pp. 27-41.

АУДИТ 2026, 1 (51), стр. 27-41.

çıxış edir. Bu vəziyyət orta təbəqənin iqtisadi davranışlarında riskdən qaçma, mövcud status-kvonun qorunması və alternativ gəlir mənbələrinə ehtiyatlı yanaşma meyllərini gücləndirir.

Özəl sektorun kəmiyyət baxımından genişlənməsinə baxmayaraq, tədqiqat göstərir ki, onun orta təbəqə yaratma potensialı institusional qeyri-müəyyənliklər, bazara girişdə bərabərsiz imkanlar və müstəqil kapitalın məhdud genişlənməsi ilə üzləşir. Nəticədə özəl sektor mənsəli gəlirlər daha yüksək səviyyə və çeviklik potensialına malik olsa da, sabitlik və uzunmüddətli davamlılıq baxımından dövlət sektoruna alternativ rolunu tam şəkildə yerinə yetirə bilmir. Bu amil orta təbəqənin maliyyə strukturlarında asılılıq elementlərinin qorunub saxlanmasına şərait yaradır.

Məqalədə aparılan müqayisəli baxış göstərir ki, orta təbəqənin maliyyə mənbələrinin strukturu ölkələrin institusional inkişaf trayektoriyası ilə sıx bağlıdır. Özəl sektorun əsas maliyyə mənbəyi olduğu ölkələrdə orta təbəqə daha yüksək iqtisadi müstəqillik və sosial mobillik potensialı nümayiş etdirir. Dövlət sektoruna əsaslanan gəlir modellərinin üstünlük təşkil etdiyi sistemlərdə isə orta təbəqənin davranışları daha ehtiyatlı və asılı xarakter daşıyır. Bu fərqlər gəlir strukturu ilə iqtisadi azadlıqlar arasında mövcud olan əlaqənin təsadüfi deyil, struktur xarakter daşdığını göstərir.

Bu kontekstdə orta təbəqənin maliyyə mənbələrinin struktur riski anlayışı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Gəlirlərin məhdud sayda və institusional baxımdan dominant mənbələr üzərində cəmləşməsi orta təbəqənin iqtisadi dayanıqlığını zəiflədir və onu sistem şoklarına qarşı daha həssas edir. Struktur risk yalnız gəlirin itirilməsi ehtimalı ilə deyil, həm də alternativ iqtisadi seçim imkanlarının məhdudluğu ilə ölçülür. Bu baxımdan orta təbəqənin maliyyə təhlükəsizliyi gəlir səviyyəsindən daha çox, gəlir mənbələrinin müxtəlifliyi ilə əlaqədirdi.

Əsas qənaətlərdən biri də ondan ibarətdir ki, orta təbəqənin maliyyə mənbələrinin diversifikasiyası sosial və iqtisadi dayanıqlığın gücləndirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Diversifikasiya burada normativ və ya ideoloji çağırış kimi deyil, institusional risklərin azaldılmasına yönəlmiş texniki zərurət kimi qiymətləndirilməlidir. Özəl sektorun orta təbəqə üçün real alternativə çevrilməsi onun kəmiyyət genişlənməsi ilə deyil, institusional müstəqilliyinin və hüquqi qorunmasının gücləndirilməsi ilə mümkündür.

Gələcək tədqiqatlar üçün bir neçə istiqamət ön plana çıxır. Birincisi, orta təbəqənin maliyyə mənbələri ilə iqtisadi və siyasi davranışlar arasındakı əlaqələrin empirik metodlarla daha dərinlənən araşdırılması məqsəduyğundur. İkincisi, sektorlararası gəlir asılılığının regional və peşə qrupları üzrə fərqlərinin təhlili orta təbəqənin daxili heterogenliyini daha aydın göstərməyə imkan verə bilər. Nəhayət, institusional dəyişikliklərin orta təbəqənin maliyyə davranışlarına təsirinin uzunmüddətli dinamik analizləri bu mövzunun nəzəri və praktiki əhəmiyyətini daha da artıracaqdır.

Bu tədqiqat göstərir ki, orta təbəqənin maliyyə mənbələrinin strukturu yalnız iqtisadi rifahın deyil, həm də sosial sabitliyin və institusional inkişafın mühüm göstəricisidir. Bu strukturun analizi iqtisadi proseslərin dərin mexanizmlərini anlamaq və uzunmüddətli dayanıqlılıq üçün rəşional siyasət yanaşmalarını qiymətləndirmək baxımından əhəmiyyətli analitik imkanlar təqdim edir.

AUDIT 2026, 1 (51), səh. 27-41.
AUDIT 2026, 1 (51), pp. 27-41.
АУДИТ 2026, 1 (51), стр. 27-41.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Acemoğlu, D., & Robinson, J. A. (2012). Millətlər niyə uğursuz olur: Hakimiyyətin, rifahın və yoxsulluğun mənşəyi. Crown Business.
2. Birdsall, N. (2010). İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə (əvəzolunmaz) orta təbəqə. OECD Development Centre Working Papers, No. 285. <https://doi.org/10.1787/5kmmsq9p6qqd-en>
3. Esping-Andersen, G. (1990). Rifah kapitalizminin üç dünyası. Princeton University Press.
4. Faccio, M. (2006). Siyasi əlaqələri olan firmalar. American Economic Review, 96(1), 369–386. <https://doi.org/10.1257/000282806776157588>
5. Hellman, J. S., Jones, G., & Kaufmann, D. (2000). Dövləti ələ keçirmək: Keçid iqtisadiyyatlarında dövlətin ələ keçirilməsi, korrupsiya və təsir mexanizmləri. World Bank Policy Research Working Paper No. 2444.
6. North, D. C. (1990). İnstitutlar, institusional dəyişiklik və iqtisadi fəaliyyət. Cambridge University Press.
7. North, D. C., Wallis, J. J., & Weingast, B. R. (2009). Zorakılıq və sosial nizamlar: Qeyd olunmuş insan tarixinin şərh üçün konseptual çərçivə. Cambridge University Press.
8. Wright, E. O. (2005). Sınıf təhlilə yanaşmalar. Cambridge University Press.
9. Weber, M. (1978). İqtisadiyyat və cəmiyyət: Şərhedici sosiologiyanın əsasları. University of California Press.
10. de Soto, H. (2000). Kapitalın sirri: Kapitalizm Qərbdə niyə qalib gəlir və başqa yerlərdə niyə uğursuz olur. Basic Books.
11. Easterly, W. (2001). İqtisadi artım axtarışı: Tropiklərdə iqtisadçıların uğurları və uğursuzluqları. MIT Press.
12. World Bank. (2020). Dünya İnkişaf Hesabatı 2020: Qlobal dəyər zəncirləri dövründə inkişaf üçün ticarət. World Bank Publications.
13. European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). (2021). Keçid Hesabatı 2021–2022: İqtisadiyyatların dekarbonizasiyası. EBRD.
14. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2019). Təzyiq altında: Sıxışdırılan orta təbəqə. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/689afed1-en>
15. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi (DSK). (2024). Azərbaycanda əmək bazarı və əmək haqqları. Bakı. <https://www.stat.gov.az>

AUDIT 2026, 1 (51), səh. 27-41.
AUDIT 2026, 1 (51), pp. 27-41.
АУДИТ 2026, 1 (51), стр. 27-41.

Yunus Musa Sadikhov,
D.Sc. (Econ.), leading researcher,
Institute of Economics
of the Ministry of Science and Education
of the Republic of Azerbaijan,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7306-6495>
E-mail: y.sadikhov@mail.ru
© Y.M. Sadikhov, 2026

THE STRUCTURE OF MIDDLE-CLASS INCOME SOURCES IN AZERBAIJAN: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE STATE AND PRIVATE SECTORS

ABSTRACT

The purpose of the research is to comparatively analyze the structure of financial sources of the middle class in Azerbaijan across the public and private sectors. Rather than focusing solely on income levels, the research emphasizes the source, stability, and institutional protection of income as key determinants of middle-class sustainability.

The methodology of the research - the study employs descriptive statistical analysis and comparative institutional analysis. Income and employment structures in the public and private sectors are examined, and a cross-country comparison is conducted to assess the role of institutional environment in shaping middle-class formation.

The practical importance of the research - the findings provide practical insights for socio-economic policy design aimed at strengthening middle-class financial stability and reducing structural income risks. The study contributes to a clearer understanding of economic behavior patterns under high state dependency and the institutional constraints limiting the expansion of private-sector-based middle-class formation.

The results of the research - the results indicate that a significant share of Azerbaijan's middle class is directly or indirectly dependent on public-sector and budget-based income sources. While public employment ensures income stability and social protection, it reinforces risk-averse economic behavior and institutional dependency. The private sector offers potentially higher and more flexible income opportunities; however, institutional uncertainty and limited independent capital accumulation weaken its capacity to generate a sustainable middle class. Comparative evidence confirms a strong linkage between the structure of middle-class income sources and the level of institutional quality and economic freedom.

The originality and scientific novelty of the research - lies in analyzing the middle class not merely through income levels but through the institutional characteristics and sustainability of income sources. Income diversification is conceptualized not as a normative policy appeal but as a technical necessity for mitigating structural economic risks, offering an alternative analytical perspective to the existing literature.

Keywords: middle class; income sources; state sector; private sector; economic dependency; institutional environment; economic freedom.

AUDİT 2026, 1 (51), səh. 27-41.
AUDIT 2026, 1 (51), pp. 27-41.
АУДИТ 2026, 1 (51), стр. 27-41.

*Садыхов Юнус Муса оглы,
доктор экономических наук,
ведущий научный сотрудник,
Институт Экономики при Министерстве Науки
и Образования Азербайджанской Республики,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7306-6495>
E-mail: y.sadikhov@mail.ru
© Садыхов Ю.М., 2026*

СТРУКТУРА ИСТОЧНИКОВ ДОХОДОВ СРЕДНЕГО КЛАССА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ГОСУДАРСТВЕННОГО И ЧАСТНОГО СЕКТОРОВ

Р Е З Ю М Е

Цель исследования - сравнительный анализ структуры финансовых источников среднего класса в Азербайджане на основе государственного и частного секторов. В отличие от традиционного подхода, акцент делается не на уровне доходов, а на их источнике, стабильности и институциональной защищенности как ключевых факторах устойчивости среднего класса.

Методология исследования - исследование основано на дескриптивно-статистическом и сравнительном институциональном анализе. Проанализированы структуры занятости и доходов в государственном и частном секторах, а также проведено межстрановое сравнение для оценки влияния институциональной среды на формирование среднего класса.

Практическая значимость исследования - результаты исследования имеют практическую ценность для разработки социально-экономической политики, направленной на укрепление финансовой устойчивости среднего класса и снижение структурных рисков доходов. Работа способствует более глубокому пониманию экономического поведения в условиях высокой зависимости от государства и институциональных ограничений частного сектора.

Результаты исследования - установлено, что значительная часть среднего класса в Азербайджане прямо или косвенно зависит от доходов, формируемых в государственном секторе и за счёт бюджетных источников. Государственная занятость обеспечивает стабильность доходов и социальные гарантии, однако одновременно усиливает риск-избегающее экономическое поведение и институциональную зависимость. Частный сектор потенциально предлагает более высокие и гибкие доходы, но институциональная неопределённость и ограниченное накопление независимого капитала снижают его способность формировать устойчивый средний класс. Сравнительный анализ подтверждает тесную связь между структурой доходов среднего класса, институциональным качеством и уровнем экономических свобод.

Оригинальность и научная новизна исследования - заключается в анализе среднего класса не только через призму уровня доходов, но и через институциональные характеристики и устойчивость источников дохода. Диверсификация доходов обосновывается не как нормативный лозунг, а как техническая необходимость снижения структурных экономических рисков, что расширяет аналитические рамки существующих исследований.

Ключевые слова: средний класс; источники доходов; государственный сектор; частный сектор; экономическая зависимость; институциональная среда; экономическая свобода.

*Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
11.11.2025
Təkrar işlənməyə göndərilmişdir:
22.12.2025
Çapa qəbul olunmuşdur: 16.02.2026*

*Дата поступления статьи в
редакцию: 11.11.2025
Отправлено на повторную
обработку: 22.12.2025
Принято к печати: 16.02.2026*

*The date of the admission of the article
to the editorial office: 11.11.2025
Send for reprocessing: 22.12.2025
Accepted for publication: 16.02.2026*